

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
Харківський національний університет внутрішніх справ

НАВАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ
Кафедра психології, соціології та педагогіки

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

з навчальної дисципліни Юридична психологія
обов'язкових компонент
освітньої програми першого рівня вищої освіти

програма підготовки бакалаврів за спеціальністю 081 Право
(слідча)

за темою – ПСИХОЛОГІЯ ЗЛОЧИННОЇ ПОВЕДІНКИ
ПСИХОЛОГІЯ ЗЛОЧИННИХ ГРУП.

Харків -2024

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх
справПротокол від
14.08.2024 № 8

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 3
Протокол від 09.08.2024 № 8

ПОГОДЖЕНО

Секцією науково-методичної
радиз гуманітарних та
соціально- економічних
дисциплін ХНУВС
Протокол від 13.08.2024 № 7

Розглянуто на засіданні кафедри педагогіки та психології (Протокол від 08.07.2024 № 13)

Розробники:

доцент кафедри психології, соціології та педагогіки ННІ №3, кандидат соціологічних наук, доцент **Ольга МЕДВЕДЄВА**
доцент кафедри психології, соціології та педагогіки ННІ № 3, кандидат психологічних наук, доцент **Оксана ЛЯСКА**

Рецензент:

доцент кафедри психології, соціології та педагогіки ННІ № 3, кандидат психологічних наук, доцент **Вікторія ДОЦЕНКО**

Тема № 4. Психологія злочинної поведінки. Психологія злочинних груп
час проведення: 2 години

План лекції:

1. Поняття злочинної поведінки та причини її виникнення
2. Психологічна структура злочинного діяння
3. Психологічні наслідки скоєного злочину
4. Психологічна характеристика злочинної групи
5. Кримінальна субкультура та її основні елементи

Рекомендована література:

Основна

1. Бандурка О. М. Екстремальна юридична психологія в діяльності персоналу органів внутрішніх справ : наук.-практ. посібник : О. М. Бандурка та ін. Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2015. 319 с.
2. Екстремальна юридична психологія в діяльності персоналу органів внутрішніх справ: наук.-практ. посібник : О.М. Бандурка та ін. Харків.: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2015. 319 с.
3. Юридична психологія : підручник / Д.О. Александров, В.Г. Андросюк, Л.І. Казміренко [та ін.] ; заг. ред. Л.І. Казміренко, Є.М. Моїсєєва. Вид. 2-е, доопр. та доп. Київ : КНТ, 2018. 352 с.
4. Юридична психологія : підручник / за заг. редакцією О.М. Бандурки; Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків : Майдан, 2018. 684 с.

Допоміжна:

1. Александров Д.О. Становлення особистості працівника органів внутрішніх справ: монографія / Д.О. Александров. – К.: Вадекс, 2014. – 307 с.
2. Бишевец О. В. Тактико-психологічні засади пред'явлення для впізнання. Форум права, 2015. № 1. С. 24–31. http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21S
3. Гошовська Ю. Допит неповнолітніх у кримінальному провадженні на стадії досудового розслідування. Jurnalul juridic național: teorie ei practice = National law jurnal: theory and practice. 2016. Nr. 2/1 (18). С. 130133. URL: http://jurnaluljuridic.in.ua/archive/2016/2/part_1/30.pdf
4. Криміналістика: підручник / В.В. Пясковський, Ю.М. Чорноус, А.В. Іщенко, О.О. Алексєєв та ін. К.: «Центр учбової літератури», 2015. 544 с.
5. Ніколаєнко С. О. Юридична психологія: навч. посібн. Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2014. 145 с. https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream%20download/123456789/50590/6/Nikolaienko_Yurydychna_psykholohiia.pdf;jses

Текст лекції

1. Поняття злочинної поведінки причини її виникнення

Будь-який злочин (терористичний акт, зловживання владою чи службовим становищем, службова фальсифікація чи отримання хабара, контрабанда і бандитизм, посягання на особу, її політичні, майнові та інші права тощо) є суспільно небезпечним діянням, яке карається законом.

Ефективна боротьба зі злочинністю з психологічного погляду вимагає глибокого аналізу протиправної дії осіб, які скоїли злочини, вивчення психологічної структури злочину, а також причин, що спонукають людину до злочинної поведінки.

Злочин – це навмисний факт порушення кримінального законодавства, скоєний не в цілях оборони, не має будь-якого іншого виправдання і покараний державою як протиправна дія або судово покараний проступок. Отже, **злочинна поведінка** – це навмисна поведінка (тобто відбувається не випадково або бездіяльність), яка заподіює шкоду особі, власності, суспільним інтересам тощо. Людина підлягає кримінальній відповідальності якщо під час вчинення злочинної дії вона розуміла, що робить і усвідомлювала злочинний характер цієї дії. Під це визначення потрапляє безліч злочинних діянь від вбивства до незначних порушень правил дорожнього руху.

Злочинна поведінка з точки зору її будови відповідає всім ознакам вольової діяльності. З суб'єктивної сторони вона характеризується волею, мотивованістю і цілеспрямованістю, а з об'єктивної – фізичними діями або утриманням від них.

Якщо в скоєному злочину воля особи не знайшла свого вираження в силу внутрішніх причин (розлад свідомості, психічна хвороба тощо), то особа не підлягає кримінальній відповідальності. Якщо ж у злочині воля особи не знайшла свого вираження в силу зовнішніх причин (примус, насильство тощо), то це є обставиною, що пом'якшує кримінальну відповідальність.

Причини виникнення злочинності

Аналіз формування злочинної поведінки з позицій психології передбачає пошук відповідей на такі запитання: *чому скоєно злочин?* Що призвело чи примусило цю людину обрати злочинний варіант поведінки в конкретній ситуації? Який психічний стан індивіда, його психічні властивості, що проявились у злочинній дії?

Відповіді на ці запитання не можуть бути однозначними, бо злочин як свідоме дія людини завжди є результатом складної взаємодії найрізноманітніших причин.

Об'єктивними причинами правопорушень є суперечності в соціальних і економічних відносинах — низький рівень життя людей, недоліки організаційного і адміністративно-господарського характеру, безробіття, найближче соціальне оточення та ін.

Суб'єктивні причини злочину — соціальні позиції особистості, система цінностей та інтересів, рівень соціалізації і правосвідомості, соціальні установки і стереотипи поведінки, а також психодинамічні особливості особи і тимчасові психічні стани.

Оскільки поведінка людини не буває прямим наслідком безпосередньо чинних факторів (соціально-економічних умов життя, ситуативних обставин і т. п.), то її неможливо розглядати за аналогією з причинністю в явищах природи. Система зовнішніх обставин у поведінці особи переламується через її внутрішній світ, через її психіку.

Звідси випливає важливий висновок: у злочинній поведінці проявляється єдність об'єктивних і суб'єктивних факторів людської життєдіяльності. Традиційно детермінанти злочинної поведінки поділяються на дві групи - *соціальні та біологічні*. Однак аналіз численних проявів девіантної поведінки приводить нас до необхідності ввести системоутворюючий фактор — **соціопсихобіологічна детермінація**. При цьому серединне положення фактора «психо» означає його інтегруючу функцію у відношенні як до соціального, так і до біологічного факторів.

Біологічні передумови включають: спадково-генетичні особливості, уроджені властивості індивіда (придбані під час внутрішньоутробного розвитку й пологів); психічні розлади.

Г.А Аванесов виділяє такі **біологічні передумови, які відіграють негативну роль у поведінці людини:**

- патологія біологічних потреб, яка часто стає причиною сексуальних збочень і статевих злочинів;
- нервово-психічні захворювання (психопатії, невротенії), які підвищують збудливість нервової системи, зумовлюють неадекватну реакцію та затрудняють соціальний контроль за діями,
- спадкові захворювання, особливо, які спричинені алкоголізмом, якими страждають 40% розумово відсталих дітей;
- психофізіологічні навантаження, конфліктні ситуації, зміна хімічного складу навколишнього середовища, використання нових видів енергії, які

призводять до різних психосоматичних, алергійних, токсичних захворювань і є додатковим кримінальним фактором.

Соціальні детермінанти скоєння злочинів:

У відповідях на питання «Чому люди вчиняють злочин?» опитувані (30 православних осіб) вказали загалом 145 причин, а на питання «Чому люди не вчиняють злочин?» було отримано 114 відповідей.

В ході аналізу уявлень опитуваних про основні причини злочинів, була здійснена спроба їх групування за змістовними блоками.

Причини вчинення злочину були поділені на три основні блоки:

1. Внутрішні або суб'єктивні причини (62,8% відповідей).

- індивідуальні особливості (42,9%), а саме: жадібність, корисливість (30,8%); агресивність, злобність, презирство (23,1%); заздрість (15,4%); інші (непевненість в собі, мстивість, ревнивість, низький інтелект) (30,8%);
- дефекти моралі та самоконтролю (відсутність моральних принципів, прагнення будь-що добитись свого, для самоствердження, заради слави, з насолоди та для задоволення, небажання стримуватись) (20,9%);
- психічні та соматичні захворювання або розлади, психотравми (16,5%);
- дефекти когнітивної сфери (відсутність страху покарання та нерозуміння його невідворотності, нерозуміння сутності злочинів) (8,8%);
- наркоманія, алкоголізм (4,4%);

2. Зовнішні (25,5% відповідей):

- невдоволеність життям через соціальну несправедливість, низький рівень життя в країні (48,6%);
- деструктивне оточення (погана сім'я, школа, складне дитинство) (18,9%);
- вплив ЗМІ (буденність злочинів, яку поширюють телебачення та Інтернет, позитивний образ злочинця) (16,2%);
- погане законодавство, безкарність злочинів (8,2%);
- оточення не дає можливості розвиватись (недоступність освіти та відпочинку) (8,1%);

3. Причини, що виправдовують злочин (12,2% відповідей):

- відсутність іншого виходу, крайня необхідність, шантаж (50,0%);
- під чужим впливом (релігія, гіпноз, фанатизм) (27,8%);
- з необережності (22,2%).

Однак опитані в цілому тверезо ставляться до зовнішніх причин, говорячи про те, що хоча об'єктивні обставини мов підштовхують до злочинної поведінки, у людини в будь-якому випадку залишається можливість якось змінити своє життя. Це свідчить про розуміння опитуваними того, що в кінцевому підсумку зовнішні причини переломлюються у внутрішньому плані особистості, яка і приймає остаточне рішення щодо вчинення злочину.

На питання «Чому люди не вчиняють злочинів?» було отримано 114 відповідей. Серед зовнішніх чинників опитувані найчастіше вказували гармонійність виховання (40,1%) та об'єктивно обумовлену відсутність змісту у вчиненні злочинів: гарне оточення, робота, сім'я, загалом є можливість жити, не порушуючи закон (40,1%).

В частині відповідей (19,8%) чітко прослідковується вплив захисних механізмів психіки опитуваних. Вони вказують, що «усі хоча б раз в житті вчиняли дрібні злочини» або «просто не потрапляли в ситуацію, в який треба було вчинити злочин».

Дані отримані у групі правопорушників показали наступні результати: значно менша кількість отриманих відповідей на запитання «Чому люди вчиняють злочин?» - 78, на запитання «Чому люди не вчиняють злочин?» тільки 57. Переважна більшість відповідей на перше запитання носило характер самовиправдань, самозахисту: «Хто-небудь або що-небудь повинні в злочину, тільки не злочинець» - 85%. На друге запитання переважна більшість відповідей пояснювала, що почуття страху, що перешкоджає вчиненню злочину – 68%.

Індивідуально-психологічні детермінанти:

Більшість спеціалістів обґрунтовано вважають, що протиправні дії зумовлені, з одного боку, груповими ефектами (в тому числі й впливом літератури, ЗМІ), а з другого – особистістю правопорушника. Наприклад, О. Ратінов серед факторів, які зумовлюють формування у правопорушників певного відчуття особистої безпеки, визначає такі:

- надія на щасливий випадок, яка породжується прикладами інших правопорушників, поганими зразками літературної і кінопродукції тощо;
- успішність минулих дій суб'єкта, схильність до ризику зростає відповідно успіху;
- ризикованість може бути властивістю особистості правопорушника, яка виражається в пристрасті до гострих відчуттів;
- визнання ризику “фатумом життя”, що особливо характерне для фаталістичної позиції багатьох рецидивістів.

Приклад: експеримент Зімбардо

2. Психологічна структура злочинного діяння

Психологічна структура злочинного діяння – це аналіз психологічного змісту структурних елементів злочину.

Злочин як вольова дія індивіду складається з наступних елементів:

- 1) мотивація й мотиви злочинної дії;
- 2) формування мети злочинної дії;
- 3) ухвалення рішення про здійснення конкретного злочинного діяння; спрямованість і зміст злочинного наміру;
- 4) способи здійснення злочинного діяння;
- 5) досягнення результату й ставлення суб'єкта до цього результату.

Виникнення злочинної поведінки полягає у формуванні в індивіда стану психологічної готовності до прийняття кримінальної мети і способу її досягнення у формі суспільно небезпечних дій або бездіяльності.

У процесі формування цієї готовності індивід своєрідно сприймає й оцінює зовнішні умови, випробовує характерні для нього мотиви, визначає особистісно прийнятний спосіб дій. Прийнята мета досягається ним завдяки виробленими життєвим досвідом навичками, уміннями і здібностями.

Структура злочинного діяння є відображенням прояву домінуючих **мотивів**. *Мотивація* – це загальне спонукання активності індивіда у відповідному напрямку, детерміноване актуалізованою потребою. Так, наприклад, мотивація голоду актуалізує пошук їжі, а мотивація зайняття науковою діяльністю – придбавати знання.

Мотив є таким спонуканням до злочинної поведінки, який є його рушійною силою, психологічною причиною. В основі його лежить актуалізована потреба, яка спонукає до дії. На формування мотиву впливають потреби, ціннісні орієнтації, конфліктні ситуації, об'єктивні обставини та ін.

Мотиви є суб'єктивною стороною злочину і підлягають обов'язковому виявленню і доказу. Мотив злочину має значення для:

- визначення ступеню суспільної небезпеки злочину і злочинця,
- кваліфікації злочину,
- призначення виду і розміру покарання,
- визначення режиму утримання в місцях позбавлення волі.

У необережних злочинах немає прямих спонукань до здійснення злочину, і тут злочинний результат не збігається з мотивом і цілями дії. Необережні злочини пов'язані з дефектами в регуляції поведінки, недостатньою здатністю суб'єкта передбачати можливі наслідки дій. Визначення наскільки необачність поведінки властива даній особистості важлива для визначення ступеня суспільної небезпеки звинуваченого.

Ряд дослідників вважає, що мотив сам по собі не може бути спонукою до прийняття кримінальних цілей-способів, оскільки майже любе спонукання можливо спрямувати як у просоціальне русло, так і антисоціальне. Але треба знати, що є так звані соціально дезадаптовні мотиви, які реалізувати соціально сприйнятливим способом або дуже важко, або практично не можливо реалізувати.

Які це дезадаптовні, або як зауважують А.Ю.Антонян, О.Г.Самовічев, О.М.Столяренко та інші дослідники **криміногенно значимі мотиви**.

Перший тип - мотиви, які народжені гіпертрофованими аморальними нахилами, задоволення яких пов'язано з кримінальним ризиком – з високою вірогідністю переходу аморального вчинку у злочинне діяння. Такі нахили можуть втілюватись в зловживанні алкоголем, у пристрасті до азартних ігор, статевій розпущенні та іншому. Відмічені особливості можуть бути пов'язані з психічними аномаліями та відноситись до патології спонукань.

Другий тип складають мотиви, які народжені гіпертрофованими потребами, рівень яких значно завищений, не відповідає індивідуальним та соціальним можливостям забезпечення їх законного задоволення. Інтенсивне переживання цих потреб при усвідомленні, що їх неможливо задовольнити законними засобами як би спонукає суб'єкта вибрати незаконний засіб дій.

Третій тип – це збудники, які обумовлені необхідністю у розрядці стійких негативних емоційних станів суб'єкта. Ці стани є стійкими переживаннями почуття відчуження, занепокоєння, неповноцінності, озлобленості, агресії та іншого. У якості психологічних властивостей особистості, детермінуючих такі емоційно-мотиваційні стани є відповідні акцентуації характеру та емоційно-мотиваційні установки.

Четвертий тип є проявом загострених негативних почуттів до відповідних соціальних об'єктів чи суб'єктів, які виступають правоохоронними цінностями. Ці переживання обумовлені неприйняттям тих чи інших людей, соціальних груп, державних чи суспільних інститутів.

П'ятий тип є криміногенно значимі мотиви, які породжені потребами у соціально-“відчуженому” стані життя. Потреба до включення в кримінальне середовище може виникнути у разі звикання до цього середовища і відчуження від просоціального середовища. Особистість якби знаходить те, що дає їй можливість самовиразитись хоч і за рахунок порушення діючих норм та правил поведінки

Шостий тип мотиви неадекватної оцінки значення зовнішніх умов. Неадекватно негативна оцінка умов може понукати до юридично неправомірних агресивно-захистних дій. Невірна оцінка умов може провокувати дії суб'єкта у досягненні особисто цінного результату, але не має законних підстав і дії визначаються як юридично ризикові.

Кульмінаційним актом у структурі дії є ухвалення рішення – остаточне затвердження вибраного варіанту поведінки. Спонування, намір, мотиви й мета злочинної дії в юриспруденції поєднуються в комплексне поняття "злочинний намір".

Як психологічне утворення, злочинний намір - явище динамічне. Виникаючи на основі певного спонування, намір пов'язаний з аналізом конкретної обстановки, визначенням конкретної злочинної мети.

Суб'єкт несе відповідальність не за намір, а за здійснення злочину або за підготовку до злочину. Однак уже виникнення наміру - це психологічний акт підготовки до злочину. У структурі злочинного діяння суттєво саме виникнення й формування наміру. Аналіз цього процесу завжди виявляє особистісні особливості злочинця.

Для оцінки злочинного діяння, його кваліфікації істотне значення мають спрямованість і зміст наміру.

Спрямованість наміру - це майбутній результат дії, на досягнення якої спрямовано злочинне діяння.

Зміст наміру - це відбиття у свідомості суб'єкта всіх тих обставин, які пов'язані з досягненням мети.

Так, при здійсненні розкрадання шляхом крадіжки спрямованість злочинного наміру виражається в корисливій меті.

Зміст же наміру тут полягає в розумінні суб'єктом незаконності своїх дій і їх таємного характеру, заподіяння матеріального збитку державі або громадянину. Кваліфікація такого діяння, як крадіжка, вимагає виявлення й спрямованості й змісту його злочинного наміру.

Злочинний намір об'єктивується в способах і результатах його реалізації.

Спосіб здійснення злочину:

- індивідуалізує даний злочин,
- вказує на ступінь його суспільної небезпеки,
- проявляє психофізіологічні й характерологічні особливості людини, її знання, уміння, навички, звички тощо,

- свідчить про його навмисність, підготовленість або раптовість, ненавмисність

- підрозділяє злочини на насильницькі й ненасильницькі.

Спосіб дії дозволяє виразно судити про мету й мотиви в тих випадках, коли мотиви дії сполучені з її метою (розкрадання, кровна помста, хуліганство).

Результат злочинного діяння

Задоволення результатом закріплює образ даного акту злочинної поведінки, полегшує його повторення в майбутньому.

Образ досягнутого результату може викликати негативні почуття й у зв'язку із цим каяття у вчиненому.

Можлива й добровільна відмова від доведення злочину до кінця (на основі жалості, жалю, малодушності, страху тощо), контрмотиви. І незважаючи на те, що ці мотиви не мають юридичного значення, вони істотні для оцінки особистості злочинця.

Здійснений злочин завжди викликає певні зміни в особистісних якостях злочинця - відбувається або закріплення злочинної, антисоціальної спрямованості особистості, або критична її перебудова.

Здійснений злочин, постійна погроза викриття й покарання створюють відповідну післязлочинну домінанту в психіці злочинця, певну напруженість у його поведінці.

Страх перед покаранням може викликати зниження рівня саморегуляції, ригідність, негнучкість мислення, стан пригніченості й навіть депресії.

У ряді випадків злочинець робить перестраховальні дії, приходять на місце здійснення злочину з метою більш ретельного приховання слідів злочину. Проявляється підвищений інтерес до ходу розслідування.

Може підсилитися протиставлення своєї особистості соціальним вимогам. Такі злочинці шукають емоційних ситуацій, що відволікають свідомість від минулих подій. У ряді випадків це перемикання здійснюється шляхом планування нових злочинів. І нерідко ці нові злочини відбуваються з більшою жорстокістю, цинізмом і з меншою обачністю.

3. Психологічні наслідки скоєного злочину

Юридична практика свідчить, що кожен злочин несе певний психологічний вплив не лише на потерпілого чи очевидців, а й на особу, яка скоїла злочинне діяння. Скоєний злочин викликає певні зміни в особистісних якостях злочинця: відбувається або закріплення антисоціальної спрямованості особистості, або критична перебудова її інтересів, поглядів, бажань тощо.

Одна з особливостей психічної діяльності особи після скоєння злочину полягає в тому, що психічна напруженість не спадає, а навпаки, посилюється. Це зумовлено такими факторами:

а) сприйняття злочинцем самого результату злочинного діяння, яке завжди супроводжується сильним емоційним впливом;

б) поява оціночних суджень про здійснені дії;

в) страх перед покаранням і зниження рівня саморегуляції;

г) збудження підвищеної нерішучості, негнучкості мислення тощо.

Визначення свого ставлення до злочину, усвідомлення скоєного можуть викликати у злочинця дії, спрямовані на приховування слідів злочину, на вироблення поведінки, яка доводила б його непричетність до злочину. Бувають випадки, коли злочинець здійснює перестраховані дії: приходить на місце події з метою маскуванню слідів злочину, проявляє підвищений інтерес до ходу розслідування. Крім того, оцінка здійснених дій і сприйняття наслідків можуть змінити ставлення злочинця до мотивів скоєного злочину, до його задуму.

Усвідомлення своєї вини, причетності до матеріальної чи моральної шкоди, заподіяної окремій особі, групі осіб чи суспільству, може викликати у злочинця реакцію щодо надання допомоги слідству і правосуддю.

Разом з тим у деяких злочинців після скоєння злочину може посилитися конфлікт із суспільством, протиставлення своєї особи соціальним вимогам. Щоб відволікти свою свідомість від скоєного, такі злочинці у пошуку необхідних чи емоційних станів планують нові злочини.

Психічні зміни в особистості злочинця після скоєння злочинного діяння багато в чому визначаються психологічною структурою скоєного злочину:

а) чи був він свідомо спланованим і підготовленим чи ситуативним, імпульсивним;

б) чи реалізувалася в ньому усвідомлена потреба чи злочин був результатом дефекту соціальної ролі;

в) який мотив із сукупності мотивів домінував;

г) які способи, засоби та знаряддя використовувались і т. д.

Сила емоційного впливу набагато вища в тому разі, якщо людина скоює злочин уперше чи при скоєнні злочину виникає необхідність у діях, які раніше не планувалися, настають наслідки, які не очікувались.

Психічні стани, пов'язані з переживанням скоєного злочину, призводять до того, що в поведінці злочинця і його діях проявляється загальмування розумових процесів, утрачається автоматизм у вироблених раніше робочих навиках, змінюється звична манера спілкування з оточуючими (з'являється дратівливість, замкнутість). Однак може мати місце і підвищена активність людини після скоєння злочину, що найчастіше виражається у непродуманості дій, метушливості, неадекватності реакції на ситуацію.

Потреба в розрядці, викликана підвищеним психічним напруженням, реалізується у злочинців-рецидивістів шляхом посиленого вживання алкоголю чи наркотиків, що знімає напруження і заглушує стан тривоги, неспокою.

В тому разі якщо після скоєння злочину не настає юридична відповідальність — покарання, в особистості злочинця також відбуваються окремі психічні зміни. Зокрема, може з'явитися усвідомлення безкарності, зниження внутрішнього конфлікту між “хочу” і “повинен” (у цій боротьбі перемогу отримує мотив “хочу”, що спонукає особистість на нові злочини).

4. Психологічна характеристика злочинної групи

Як свідчать факти, групові злочини складають від 25% до 30% усіх злочинів (2008-2009 рр.). Найбільш стійкі злочинні групи виникають з метою здійснення розбійних нападів, грабувань, крадіжок та хуліганських дій.

У юридичній психології під **злочинною групою** прийнято розуміти неофіційну сукупність людей, які разом діють та їх дії спрямовані на досягнення кримінальної мети.

Злочинна група – це неформальне антисуспільне об'єднання двох або більше осіб для спільного вчинення злочинів.

За злочини здійснені у складі групи передбачається більш сурове покарання. У психологічному сенсі суспільна небезпечність злочинних груп збільшується внаслідок того, що:

- учасники груп надають один одному психологічну допомогу і підтримку, тому кожен почуває себе впевнено;
- у групі швидше відбувається передача та засвоєння злочинного досвіду;
- учасники групи вбачають у ній можливість захиститися від правоохоронних органів.

Причини об'єднання декількох осіб у злочинну групу

- 1) неможливість вчинити злочин самому чи складність діяти інакше;
- 2) спільність сформованих антисуспільних (злочинних) інтересів учасників груп;
- 3) особисті неформальні зв'язки і стосунки учасників у минулому;
- 4) на основі неформальних об'єднань у сфері побутового спілкування (за місцем проживання), що виникають завдяки симпатіям, емоційній привабливості, спільності поглядів та інтересів;
- 5) можливість впливу осіб, що мають злочинний досвід і часто виступають ініціаторами створення злочинних груп.

Закономірності функціонування злочинних груп:

1) добровільність об'єднання учасників для здійснення злочинної діяльності. Вона безсумнівна навіть у випадках, коли окремі особи залучаються за допомогою психологічного тиску, втягуються в групу проти їх волі, оскільки рішення про свою участь чи неучасть, в результаті, приймається людиною свідомо і самостійно;

2) розвиток групи від простого об'єднання двох чи більше осіб для вчинення одиничного злочину (ситуативні та тимчасові групи) до більш складних і організованих форм злочинних об'єднань, діяльність яких стає все більш цілеспрямованою, утаємниченою, жорстокою.

Лише в окремих випадках розвиток групи може призупинитися чи зупинитися зовсім (наприклад, при арешті лідера, втраті незамінних учасників, прийнятті деякими учасниками рішення про припинення злочинної діяльності). Ймовірність саморозпуску злочинної групи слід оцінювати як дуже низьку, оскільки розрив із групою завжди утруднюється негативним ставленням інших учасників, страхом помсти, розправи та ін.;

3) удосконалення функціонально-психологічної **структури**: склад учасників стабілізується, визначається злочинна спеціалізація (злочинні плани та об'єкти злочинних домагань). Із завершенням інтеграційних процесів в злочинній групі встановлюється жорстка внутрішня організація та система взаємних

зобов'язань; чітко розподіляються функції і ролі; визначається система норм і правил поведінки.

Структура злочинної групи – одна з найбільш головних характеристик і може бути описана за допомогою соціометрії, ролей та організаційного підходу.

На певному етапі розвитку в організаційній структурі групи з'являється **лідер**, який очолює ієрархію «домінування - підлеглість».

Нижче в груповій структурі знаходяться **відповідальні виконавці** – керівники окремих підгруп чи виконавці окремих операцій, що, як правило, мають злочинний досвід та певні організаторські здібності.

Підлегле становище в групі обіймають **виконавці**, які спеціалізуються на окремих діях та операціях, реалізуючи лише частину загального групового плану.

Окрім того, у більшості злочинних груп є так звані «**опозиціонери**» - ті, що претендують на роль лідера за своїми особистісними якостями та рівнем домагань, або ж такі, що мали і втратили провідні позиції в групі: вони демонструють готовність замістити лідера, генерують конкуруючі плани та уявлення, прагнучи до створення мікрогруп і т. ін. Незважаючи на це, при вчиненні злочинів «опозиціонери» демонструють конформізм та повну групову ідентифікацію.

Приклад (поведінка щурів, ієрархія, експеримент Нансі Дідьє Дезор)-6 крис (експлуататори-2, чорноробочі -3, опозиціонер-1).

4. Організовані злочинні групи та їх класифікації

За віковою ознакою виділяють наступні кримінальні групи: неповнолітніх:

- дитячі асоціальні групи (8-11-літні);
- підліткові кримінальні групи (11-15-літні);
- юнацькі кримінальні групи (15-17-літні).

Більшість кримінальних груп складаються з дорослих людей та молоді. Середній вік таких груп становить 20-40 років.

Групова злочинність проявляється у двох формах:

- проста групова злочинність – злочинний результат досягається узгодженими діями кількох осіб;
- організована групова злочинність (мафія) – злочинний результат досягається діяльністю групи осіб, об'єднаних в організацію, яка має структуру, спеціально пристосовану для скоєння злочинів.

У порівняно **простих** організованих злочинних формуваннях відносини учасників будуються за схемою: ватажок - рядові виконавці (як правило, всього від 3 до 10 осіб), причому роль кожного і тут, як правило, заздалегідь визначена. Типовими видами злочинних занять для таких груп є крадіжки, шахрайство, грабежі, розбої, часом бандитизм.

Прості злочинні групи — групи чисельністю 2—4 чоловік, що мають загальну злочинну мету. Структура групи визначається особистісними якостями членів групи (рольовий характер) або характером злочинної діяльності. У цих групах часто немає яскраво вираженого лідера, взаємини носять партнерський і довірчий характер, а рішення про здійснення злочинів приймаються й потім реалізуються спільно.

Організовані злочинні групи — це багаточисельне злочинне співтовариство, яке поєднує у своїх рядах десятки та сотні осіб, які активно займаються злочинною діяльністю.

В основі формування організованих злочинних груп знаходяться два принципа: територіальний та етнічний.

Територіальні злочинні групи створюються в мікрорайоні, місті, регіоні. Такі угруповання мають назви: “команда”, “бригада” та мають чітку структуру та сувору дисципліну.

До структури таких злочинних товариств входять: лідер («авторитет»), збирачі «податі», бійці.

Аналогічну структуру має і етнічно організована злочинна група. Але її особливість полягає в тому, що найбільш важні “посади” займають представники відповідного етносу. Так, відомі такі етнічні злочинні угруповання, як чеченська, абхазька, татарська азербайджанська та інші.

Предкримінальні групи — це спільноти неповнолітніх і молоді, які спочатку утворюються не з метою здійснення злочинів, а заради задоволення якихось потреб на емоційно-психологічній основі.

Членів таких груп зв'язує спілкування, спільне проведення дозвілля за місцем проживання, навчання або роботи. У переважній більшості це дворові компанії. Для них характерна антигромадська орієнтація й деякі форми девіантної поведінки, хоча до пори до часу вони можуть не робити злочинів.

Дворова компанія на етапі свого становлення, є *дифузною* групою: склад її учасників не постійний, серед членів групи немає єдності в розумінні групових цілей і завдань, немає стійкої структури й твердих правил поведінки.

Головна причина прагнення ввійти у дворову компанію - це «психологічна ізоляція підлітка» і необхідність її компенсації. Спонукальними ж мотивами можуть бути й помилкове почуття дорослості, бажання самоствердитися або знайти психологічний захист, мати заступництво, щоб потім через дорослих заступників впливати на підліткове мікросередовище.

Механізм формування злочинної поведінки описаний в 40-х роках Едвіном Сатерлендом у *концепції «диференційованих зв'язків»*, або, як її образно називають, теорії «дурної компанії». Основні тези:

- ✓ злочинній поведінці вчать, взаємодіючи в процесі спілкування з іншими людьми;
- ✓ навчання злочинній поведінці відбувається головним чином у групах;
- ✓ чим більш часті й стійкі зв'язки індивіда з моделями злочинної поведінки, тим більша ймовірність того, що індивід стане злочинцем.

Предкримінальні групи функціонують не більше трьох років. Багато членів дворової (вуличної) компанії протягом цього часу дорослішають, женяться, міняють спосіб життя. Але деякі розпадаються на прості злочинні групи по 2-5 чоловік або починають входити в організовані злочинні угруповання мікрорайону, міста.

5. Кримінальна субкультура та її основні елементи

Субкультура (від лат. “sub” – під) – це частина основної культури. **Кримінальна субкультура** – це духовне життя відносно обмеженої частини суспільства, яка має кримінальну спрямованість та притримується кримінальних традицій і звичок. Кримінальній субкультурі притаманні такі риси, як використання жаргону, татуювань, виконання неформальних норм поведінки та особливості проведення дозвілля.

К.С. об’єднує правопорушників, виступає у якості регулятора їх поведінки. Її небезпека в тому, що вона спотворює суспільну свідомість, трансформує злочинний досвід, розхитує добропорядність населення, блокує процес соціалізації молоді, формує суспільну думку про доцільність порушення певних правових норм (наприклад, відхилення від податку), створює позитивний імідж деяким категоріям злочинців і, навпаки, засуджує громадян, що сприяють правозастосовним органам у їхній затримці.

Специфічним елементом кримінальної субкультури є **стратифікація** – поділ людей на умовні ієрархічні групи у залежності від авторитету, відносно реальної влади в кримінальному середовищі.

Наприклад, Найбільш чітко стратифікація кримінального середовища представлена в пенітенціарних установах, але вона зберігається й після звільнення з місць позбавлення волі. На вершині піраміди – лідери

1. *Лідери* кримінального середовища і їхніх послідовники (злісні порушники режиму, найбільш агресивні особистості).

2. *Середняки* («мужики») — приймають кримінальну ідеологію, підтримують лідерів матеріально, але активно субкультуру не відстоюють, в основному дотримуються установленого режиму, працюють на виробництві, прагнуть до умовно-дострокового звільнення.

3. *Актив* — представники даної групи порушують одну з головних кримінальних заповідей — не співробітничати з адміністрацією. Тому в соціальному середовищі засуджених вони не мають авторитет, випробовують на собі постійний тиск злісних порушників режиму. Але їх активно підтримує й захищає адміністрація установи, тому з ними змушені вважатися.

4. *Знедолені* — засуджені з найбільш низьким соціальним статусом. Їхній спосіб життя не лише вступає в протиріччя із кримінальною ідеологією, але не схвалюється й адміністрацією установи. Ця група не однорідна: у неї входять засуджені, що допустили порушення обов'язкових кримінальних норм (наприклад, ті, що крали продукти харчування у своїх - «крысятники»); не приійшли «прописки» при надходженні в слідчий ізолятор або колонію; неохайні («чушки»); запідозрені у виказуванні («стукачі»); схильні до мужеложства, вигнані з більш високої групи тощо.

Елементи стратифікації суттєво впливають на психологію особистості та мають ряд властивостей: жорстке поділення на “своїх” та “чужих”; рольові предписання; відповідне клеймування; автономне функціонування кожної страти; субординація в міжособистісних стосунках.

Специфічними елементами кримінальної субкультури є: жаргон, кличка та татуювання.

Жаргон – умовна мова. Головна функція якої скрити від оточуючих змістовність переданої інформації.

Сучасний кримінальний жаргон має велику поширеність, проникає у різні інформаційні мережі та використовується не тільки злочинцями, а і співробітниками правоохоронних органів, деякими представниками влади, артистами та ін. Кримінальний жаргон характеризується своєю неоднозначністю. Так одне і те слово може мати велику кількість синонімів («повія» – 180, «донощик» – 125).

Кличка – персоніфіцирована форма жаргонного звернення до представника кримінального співтовариства. Кличка заміняє не тільки прізвище людині, а закріплює і його соціальний статус. У авторитетного злочинця не може бути ображеної клички.

Татуювання (“наколка”, “регалка”, “прошивка”) – знаковий, невербальний засіб передачі інформації. Воно має такі характеристики, як зміст злочину, належність до певної страти, злочинну спеціалізацію, спрямованість особистості та інші.

Кримінальне спілкування – характеризується специфічними засобами передачі інформації та має поширене застосування серед професіональних злочинців.

Класичними формами проведення дозвілля у криміналітеті залишаються: картюжні ігри, вживання спиртних напоїв, спілкування з повіями. Вони є постійними клієнтами казіно, клубів стрептизму та інших весільних закладів.

Сьогодні кримінальна субкультура стрімко розповсюджується у суспільстві. Це є підтвердженням того положення, що вона має інтеграційний характер тобто прагне до об’єднання та згуртованості усіх членів злочинного середовища.

Кримінальна субкультура деструктивно впливає на правосвідомість громадян, підриває віру у законність, розкладає моральні та етичні норми поведінки і особливо у підлітків та молоді. Можливість використання для цих цілей засобів масової інформації дає кримінальній субкультурі додаткові шанси пропагувати кримінальний взірець життя та втягувати у кримінальні співтовариства нових членів.